

Олександр Вейц

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Україна

ФАКТОРИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ЗЛОЧИННИХ ДОХОДІВ ТА ЇХ ВРАХУВАННЯ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ОПЕРАЦІЙ КЛІЄНТІВ БАНКІВ

Oleksandr Veits

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine

MONEY LAUNDERING FACTORS AND THEIR CONSIDERATION IN BANKS' CLIENTS OPERATIONS

The article is devoted to the definition, grouping and analysis of the money laundering factors, the search for relevant indicators, through which these factors can be measured or evaluated, and the development of proposals to take into account their influence in the conduct of banks' clients transactions. The grouping of money laundering factors with the allocation of subgroups within the framework of the generally accepted approach is proposed. In a group of geographic or country factors was distinguished a group of economic, political and regulatory factors. Indicators that help to analyze and assess the significance of the influence of geographic factors were identified and analyzed. The group of client factors is divided into those that apply to legal entities and individuals – clients of banks and a set of product factors form two subgroups – factors associated with customer transactions within the legal economy, and factors outside the legal economy. Recommendations for taking into consideration certain factors in the process of banking operations were suggested.

Keywords: money laundering factors, money laundering combat, shadow economy, Corruption Perceptions Index, Anti-Money Laundering Index.

Постановка проблеми. Легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом, є значною загрозою стабільності функціонування економіки будь-якої країни, суттєво знижує фінансову безпеку держави та підвищує ризик глобальної соціально-економічної та політичної нестабільності. Усвідомлення цієї загрози спонукає міжнародне співтовариство розробляти та впроваджувати відповідні заходи щодо обмеження та унеможливлення відмивання коштів. Проте стрімкий розвиток інформаційних технологій, підвищення мобільності фінансових ресурсів, віртуалізація окремих видів підприємницької діяльності вимагають постійного вдосконалення процесів та інструментарію запобігання та протидії легалізації злочинних доходів. Провідні фахівці, спеціалісти та експерти з питань відмивання коштів усвідомлюють, що розробка більшості механізмів протидії здійснюється постфактум, тобто після виявлення та визначення типологічних схем та способів легалізації, а часто й після черги спеціально проведених розслідувань та винесених відповідних судових рішень. У зв'язку з цим майже неможливо говорити про наявність дієвих та бездоганно працюючих випереджальних або попереджувальних заходів: коли широкому загалу стає відома удосконалена або нова схема чи спосіб відмивання коштів, зловмисники знаходять нові засоби виведення коштів з тіньової економіки. Ускладнюється процес боротьби з відмиванням коштів ще й тим, з що схеми легалізації кримінальних доходів, як правило, налічують значну кількість учасників, підпорядкованих різним відомствам, міністерствам, а часто й державам.

Сукупність зазначеного зумовила те, що сучасні стандарти боротьби з легалізацією кримінальних доходів, поширювані Міжнародною групою з протидії відмиванню брудних грошей (англійською Financial Action Task Force, скорочено FATF; далі ФАТФ) в основному зосереджені на оцінці ризиків відмивання коштів та їх врахуванні під час аналізу та проведення міжнародних та внутрішніх операцій різних суб'єктів. У Типологічному звіті ФАТФ 2012 року

«Конкретні фактори ризику, пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів від корупції» зазначено «фактори, що впливають на рівень ризику відмивання грошей, містять клієнтський ризик, ризик країни або географічний ризик, а також ризики, пов'язані з продуктами чи фінансовими інструментами. Розуміння цих ризиків та пов'язаних з ними факторів дає можливість застосовувати більш ефективні та дієві заходи для захисту від відмивання корупційних доходів»¹. Це дає підстави стверджувати, що важливими є не тільки ризики відмивання коштів, а й врахування факторів, що на ці ризики впливають.

Аналіз праць, присвячених вирішенню проблем протидії відмиванню грошей, показав, що питанням ризиків, критеріїв ризиків, їх класифікації та оцінки, моделювання присвячено багато досліджень учених, і вони досить широко опрацьовані та розроблені, а питання факторів легалізації злочинних доходів залишається поза увагою вчених, хоча власне фактори і є тими визначальними умовами, а іноді й причинами, що сприяють або стримують відмивання злочинних доходів. Зазначене і зумовило вибір проблеми, вирішенню якої присвячено статтю.

Метою статті є визначення та аналіз факторів легалізації злочинних доходів, пошук релевантних показників, за допомогою яких ці фактори можна виміряти або оцінити, та розроблення пропозицій щодо врахування їх впливу при здійсненні операцій клієнтів банків.

Виклад основного матеріалу. Як зазначено у Рекомендаціях² та Звітах ФАТФ³, існують три основні групи ризиків відмивання коштів – географічний, клієнтський та операційний (рівень конкретної послуги). Оскільки цей підхід визнають більшість країн та науковців світу, фактори легалізації злочинних доходів також доцільно згрупувати аналогічним чином. Також слід зауважити, що три групи факторів – географічний, клієнтський, операційний – відповідають рівням протікання процесів відмивання коштів. Тобто географічні фактори, пов'язані з країною здійснення операції, і відповідають макроекономічному рівню, а також рівню взаємодії різних держав та юрисдикцій. Клієнтські – це фактори, пов'язані з ідентифікаційними даними клієнта, його соціально-політичним статусом, компетенціями, – відповідають рівню економічного суб'єкта, наприклад, це може бути клієнт банку, страхової компанії, нотаріуса тощо, і всі ці суб'єкти мають резидентність, тобто є особами, що зареєстровані на території певної держави, мають дотримуватись вимог та правил нормативно-правового регулювання діяльності, і пов'язують таким чином макроекономічний рівень з мікроекономічним. І останній рівень факторів – це операційний – такий, що відповідає певному фінансовому інструменту, який використовує клієнт для здійснення певних операцій, отримання послуг, кінцевою метою яких є відмивання коштів.

Географічні фактори (або фактори країни) відмивання коштів відображають соціально-економічні, політичні, нормативно-правові умови, що склалися у певній державі та є умовами функціонування всіх суб'єктів цієї держави. Узагальнення та структуризація інформації з різних джерел щодо чинників країни легалізації злочинних доходів дозволяє сформулювати такий перелік основних груп факторів: економічні, політичні, нормативно-правові.

До групи економічних факторів належать: рівень офіційних доходів населення, наявність та обсяги неофіційних доходів або рівень тіньової економіки. Так, рівень офіційних доходів населення країни є дестимулятором процесів відмивання коштів: чим вищі офіційні доходи, тим нижчими є обсяги (наміри) відмивання коштів. Наявність та обсяги неофіційних доходів населення, кримінальних доходів злочинних угруповань. Цей фактор є стимулятором відмивання коштів: чим вищий рівень тіньової економіки країни, тим вищими є ризики відмивання грошей.

Виміряти рівень офіційних доходів населення можна за допомогою відповідних статистичних показників, наприклад, середньомісячна або середня річна заробітна плата громадян, валовий внутрішній продукт на душу населення. Дані щодо цих показників в Україні за 2011-2016 роки наведені в табл. 1.

¹ FATF Report. Specific Risk Factors in the Laundering of Proceeds of Corruption: Assistance To Reporting Institutions, June 2012.

² The FATF Recommendations: International Standards on Combating Money Laundering and the Financing Terrorism and Proliferation / Adopted by The FATF Plenary in February 2012, updated June 2017.

³ FATF Report. Specific Risk Factors in the Laundering of Proceeds of Corruption: Assistance To Reporting Institutions, June 2012.

**Показники, що відображають основні економічні фактори легалізації
злочинних доходів за даними України у 2011-2016 рр.**

Показник	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ВВП на душу населення, грн. на 1 особу	28397	30781	32165	34934	46321	55733
ВВП на душу населення, дол. на 1 особу	3563	3853	4025,62	2940,57	2120,94	2181
Середньомісячна заробітна плата, грн.	2648	3041	3282	3480	4195	5419
Середня річна заробітна плата, грн.	31776	36492	39384	41760	50340	65028
Рівень тіньової економіки: відсоток від ВВП	34	34	35	43	40	34
Обсяги тіньової економіки, млн. грн.	441997	477587	512819	682373	795418	810282
Кількість повідомлень про операції, що підлягають фінансовому моніторингу, одиниць	1095883	975399	990337	1299324	4357117	6383147

Для перевірки наявності впливу показників, поданих в табл. 1 на процеси відмивання коштів, скористаємось коефіцієнтами парної кореляції. Наприклад, значення коефіцієнта парної кореляції між обсягами тіньової економіки та кількістю повідомлень про операції, що підлягають фінансовому моніторингу, становить 0,86, що статистично значимим показником.

З точки зору вимірювання та оцінювання факторів країни на міжнародному рівні доцільно звернутися до порівняльного підходу та використати міжнародні офіційні рейтинги, що будуються визнаними міжнародними організаціями, об'єднаннями, асоціаціями або групами вчених. Так, якщо скористатись даними журналу Форбс¹ щодо рівня тіньової економіки окремих країн у 2017 році та порівняти його з даними щодо України, то стане зрозумілим, що українська економіка має значно вищий рівень тінізації: у 6,3 рази більший за рівень тінізації економіки США, у 5,7 разів більший у порівнянні з економікою Швейцарії та у 1,6 разів вищий – ніж у Греції (рис. 1).

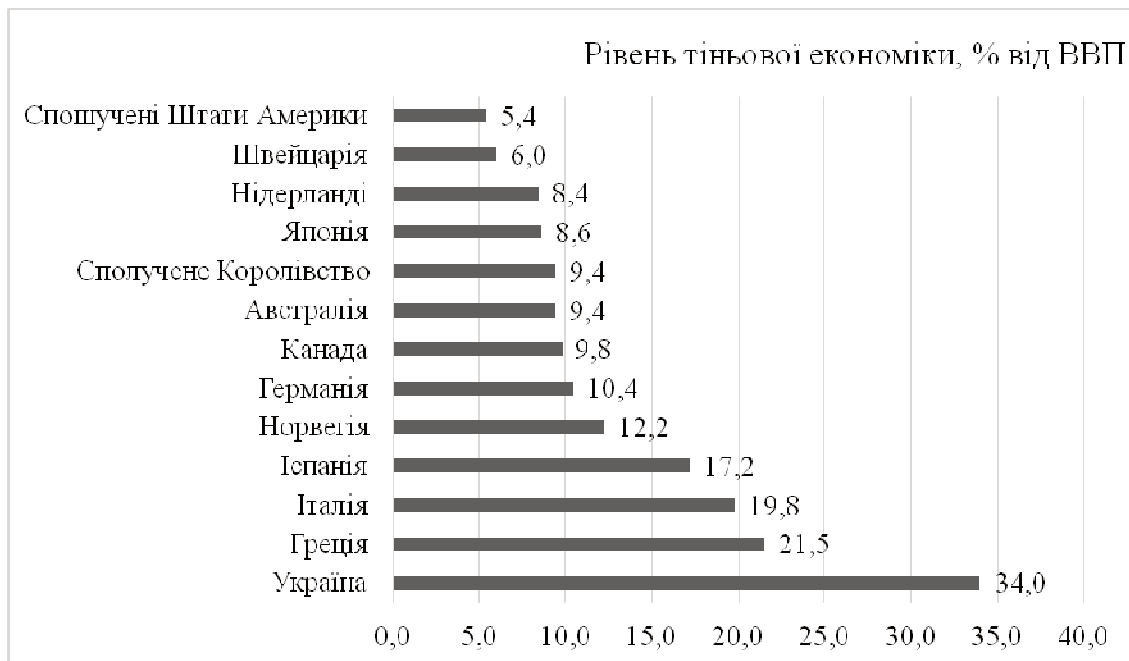

Рис. 1. Рівень тіньової економіки окремих країн світу у 2017 році

¹ McCarthy Niall. The Countries with The Largest Shadow Economies [Infographic] Forbs, February 9, 2017.

Результати роботи дослідницької групи Ф. Шнейдера, Б. Андреаса, К. Монтенегро (Friedrich Schneider, Andreas Buehn, Claudio E. Montenegro, 2017)¹ показують динаміку зменшення тіньової економіки окремих країн світу за 2017 рік у порівнянні з 2007 роком (рис.2).

Дані рис. 2 показують, що упродовж 10 років провідні країни світу доклали значних зусиль у боротьбі з відмиванням коштів, що позитивно вплинуло на рівень тіньової економіки. У Канаді, Нідерланді, Новій Зеландії рівень тіньової економіки з 2007 р. до 2017 р. знизився більш ніж на 22 %. Австралія, Австрія, Ірландія, Норвегія та Фінляндія домоглися зменшення тіньового сектору економіки майже на 20 % ВВП: 19,7 %; 19,1%; 18,1%; 20,8%; 20,7% відповідно.

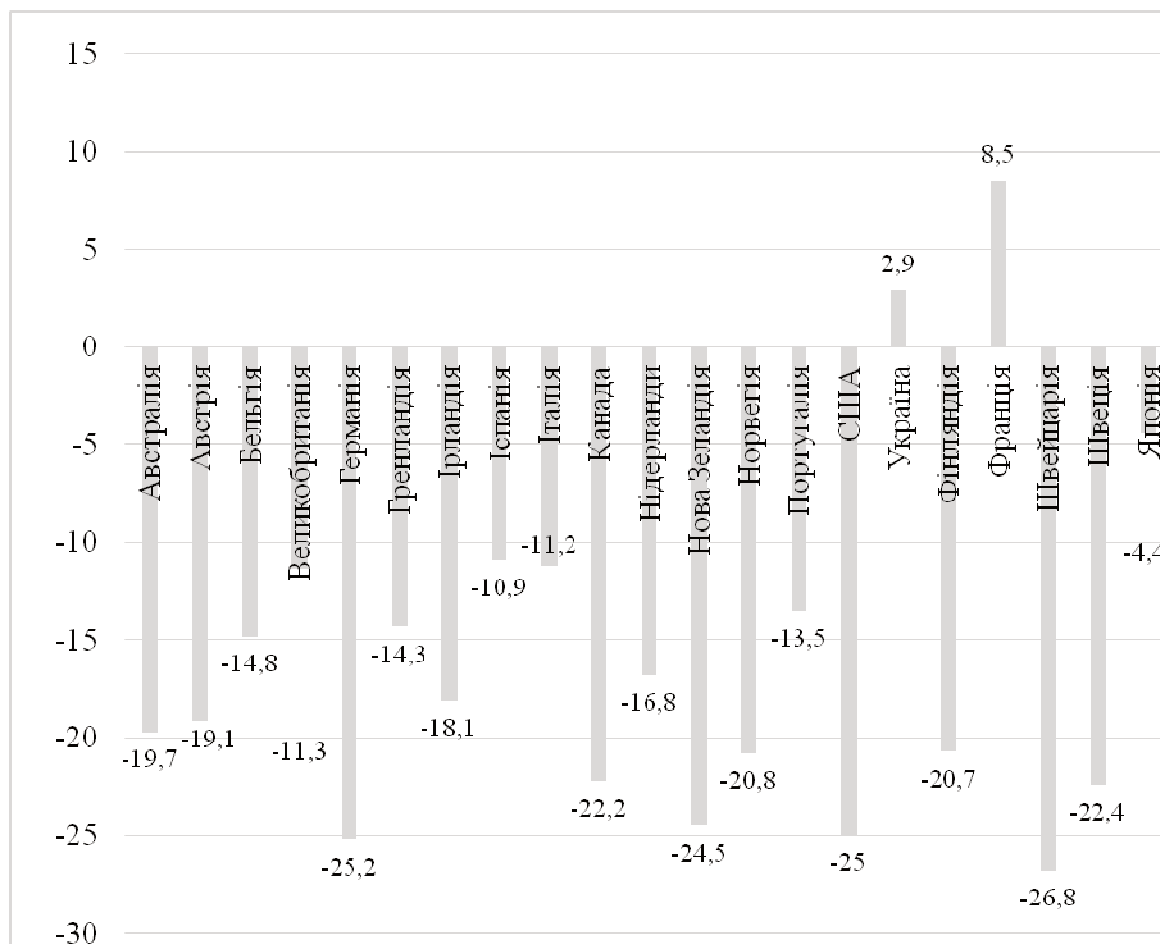

Рис. 2. Зміни рівня тіньової економіки у 2017 р. у порівнянні з 2007 р.

Не мали значного успіху заходи щодо боротьби з відмиванням коштів, а отже мають приріст обсягів тіньової економіки серед аналізованих країн тільки Франція та Україна: 8,5% та 2,9% становить приріст рівня тінізації економіки відповідно.

Другою вагомою групою факторів у розрізі географічних є політичні фактори, до яких віднесено: якість державного управління, у тому числі наявність чи відсутність свавілля та зловживань з боку чиновників та можновладців, обсяги корупційної діяльності, а також відкрита відмова від співпраці щодо протидії ВК/ФТ на міжнародному рівні.

Фактор якості державного управління є дестимулятором процесів легалізації злочинних доходів, оскільки чим вище якість державного управління, тим меншими є зловживання владою, а отже й менше рівень корупції та доходів від корупційної діяльності. Відмова керівництва країни від ратифікації міжнародних конвенцій, спрямованих на боротьбу з ПВК/ФТ, від визнання та

¹ Schneider Friedrich, Buehn Andreas, Montenegro Claudio E. Shadow Economies All over the World. New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007. Poverty and Inequality Team, Development Research Group, and the Human Development Economics Unit, Europe and Central Asia Region, July 2010.

впровадження рекомендацій та стандартів ФАТФ тощо значно сприяє процесам легалізації незаконних доходів.

Показниками, що можуть кількісно відобразити зазначені політичні фактори є: індекс якості державного управління, індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index)¹, індекс нестабільності країни (Failed States Index)², який об'єднує інформацію щодо політичної ситуації та державного управління.

Індекс сприйняття корупції розраховується щороку організацією Трансперенсі Інтернешнл (Transparency International) і вимірюється від 0 до 100, де 0 означає тотальну корумпованість, а 100 – відсутність корупції (табл. 2).

Таблиця 2

**Індекс сприйняття корупції окремих країни упродовж 2012-2016 років
за методологією Трансперенсі Інтернешнл**

<i>Країна</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2015</i>	<i>2016</i>
Сомалі (мінімальне значення)	8	8	8	8	10
Ірак	18	16	16	16	17
Нігерія	27	25	27	26	28
Україна	26	25	26	27	29
Росія	28	28	27	29	29
Єгипет	32	32	37	36	34
Панама	38	35	37	39	38
Білорусь	31	29	31	32	40
Туреччина	49	50	45	42	41
Італія	42	43	43	44	47
Кіпр	66	63	63	61	55
Словенія	61	57	58	60	61
Естонія	64	68	69	70	70
Німеччина	79	78	79	81	81
Канада	84	81	81	83	82
Нідерланди	84	83	83	84	83
Фінляндія	90	89	89	90	89
Данія (максимальне значення)	90	91	92	91	90

З даних табл. 2 видно, що Україна, на жаль, відноситься до найбільш корумпованих країн світу. У другій третині рейтингу такі країни як Єгипет, Панама, Білорусь, Туреччина, Італія і навіть Кіпр. Найменш корумпованими країнами світу є Данія (індекс 90), Нова Зеландія (90) та Фінляндія (індекс 89).

Індекс нестабільності країн є комплексним, оскільки в основі його розрахунку 12 складових, у тому числі: апарат безпеки; визнана еліта (наявність олігархів); група претензій; стан економіки; економічна нерівність; людська міграція і відтік мізків; державна легітимність; громадські послуги; права людини; демографічний тиск; біженці та переселенці; зовнішнє втручання. Вимірюється Індекс нестабільності країни від 0 до 120 (по 10 балів на кожен складову оцінювання). Дані щодо динаміки Індексу нестабільності³ окремих країн подано в табл. 3.

Дані табл. 3 показують, що упродовж 5 років найбільш стабільною залишається Фінляндія, і якщо порівняти дані таблиць 2 і 3, то стане зрозумілим, що й корупція в цій країні знаходиться на найнижчому з можливих рівні. Попеременно очолюють рейтинг найбільш нестабільних країн світу Сомалі та Південний Судан. Україна упродовж п'яти років значно втратила позиції: рейтинг нестабільності підвищився на 23 пункти, а індекс нестабільності зріс на 9,19 %.

¹ Corruption Perceptions Index 2016. <https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016>.

² Failed States Index. <<http://fundforpeace.org/fsi/excel>>.

³ Failed States Index. <<http://fundforpeace.org/fsi/excel>>.

**Індекс нестабільності країни та рейтинг окремих країн
за 2012 та 2017 роки**

Країна	2012		2017		Зміни у нестабільності країни	
	Рейтинг	Індекс	Рейтинг	Індекс	Кількісні, %	якісні
Південний Судан	3	108,4	1	113,9	4,83	Нестабільність зросла
Сомалі	1	114,9	2	113,4	-1,32	Нестабільність зменшилась
Ірак	9	104,3	10	105,4	1,04	Нестабільність зросла
Єгипет	31	90,4	36	89,8	-0,67	Нестабільність зменшилась
Туреччина	85	76,6	64	80,8	5,20	Нестабільність зросла
Росія	83	77,1	67	79,2	2,65	Нестабільність зросла
Грузія	51	84,8	79	76,5	-10,85	Нестабільність зросла
Україна	113	67,2	90	74,0	9,19	Нестабільність зросла
Білорусь	85	76,6	95	72,4	-5,80	Нестабільність зменшилась
Кіпр	115	66,8	121	62,6	-6,71	Нестабільність зменшилась
Італія	145	45,8	142	45,2	-1,33	Нестабільність зменшилась
Естонія	143	47,5	143	44,7	-6,26	Нестабільність зменшилась
Польща	158	44,3	151	40,8	-8,58	Нестабільність зменшилась
Іспанія	153	42,8	155	37,9	-12,93	Нестабільність зменшилась
Японія	151	43,5	156	37,4	-16,31	Нестабільність зменшилась
Великобританія	158	35,3	160	33,2	-6,33	Нестабільність зменшилась
Німеччина	164	29,2	165	28,1	-3,91	Нестабільність зменшилась
Канада	169	26,8	169	22,6	-18,58	Нестабільність зменшилась
Данія	175	23,0	175	21,5	-6,98	Нестабільність зменшилась
Швейцарія	174	23,3	176	21,1	-10,43	Нестабільність зменшилась
Норвегія	173	23,9	177	20,5	-16,59	Нестабільність зменшилась
Фінляндія	177	20,0	178	18,7	-6,95	Нестабільність зменшилась

Третьою групою факторів країни або чинників легалізації злочинних доходів є нормативно-правові, до яких віднесено ліберальне державне регулювання та недосконалість системи фінансового моніторингу. Ліберальне державне регулювання економіки, у тому числі наявність всередині країни зон вільної торгівлі або регіонів спрощеного оподаткування, вільний (або недостатньо обмежений) доступ фінансових інститутів та інших суб'єктів до міжнародних ринків капіталу, поширення операцій з офшорними компаніями банків, підприємств та інших суб'єктів, можливість анонімних операцій, вільних обіг анонімних фінансових інструментів, неналежне валютне регулювання – все це значно сприяє різноманітним операціям і схемам, пов'язаним з відмиванням коштів. Недосконалість системи фінансового контролю та моніторингу діяльності як суб'єктів фінансової діяльності, так і інших економічних суб'єктів, у тому числі неможливість обміну інформацією щодо відповідних злочинів з міжнародними органами правопорядку та фінансовими розвідками інших країни також є фактором-стимулятором активізації процесів легалізації злочинних доходів.

Узагальненим кількісним вимірником нормативно-правових факторів може слугувати Індекс верховенства права (Rule of Law Index), що вимірюється завдяки незалежній міжнародній ініціативі Проект світової справедливості (World Justice Project)¹. Індекс верховенства права вимірюється від 0 до 1 і чим ближче значення індексу до 1, тим більш дієвими, раціональними та у певній мірі справедливими вважається нормативно-правова система держави (табл. 4).

¹ World Justice Project: Rule of Law Index. <<https://worldjusticeproject.org/our-work/wjp-rule-law-index/wjp-rule-law-index-2016>>.

**Індекс верховенства права (Rule of Law Index)
окремих країн світу у 2016 р.**

<i>Країна</i>	<i>Індекс</i>	<i>Рейтинг</i>	<i>Країна</i>	<i>Індекс</i>	<i>Рейтинг</i>
Данія	0,89 (max)	1	Грузія	0,65	34
Норвегія	0,88	2	Угорщина	0,57	49
Фінляндія	0,87	3	Молдова	0,49	77
Німеччина	0,86	6	Україна	0,49	78
Великобританія	0,81	10	Туреччина	0,43	99
Франція	0,72	21	Камбоджі	0,33	112
Чилі	0,68	26	Венесуела	0,28 (min)	113

Окрім індексів, що відображають складові показники географічних факторів відмивання коштів, описаних вище, також існує комплексний індекс – Базельський індекс протидії відмивання грошей (Basel Anti-Money Laundering Index)¹, який містить 14 складових, що об'єднані у 5 груп: 1) відмивання коштів та фінансування тероризму; 2) корупція; 3) фінансова прозорість та стандарти; 4) суспільна прозорість та відкритість бюджетів; 5) політичне та юридичне середовище. Базельський індекс протидії відмивання грошей агрегує інформацію з різних відкритих джерел, щоб кількісно оцінити процеси протидії легалізації злочинних доходів, вимірюється від 0 до 1, де 0 означає низький ризик відмивання коштів, а 1 – високий. Кожна група складових Індексу має власний ваговий коефіцієнт участі загальному підсумковому значенні. 65 % Базельського індексу протидії відмивання грошей становить група показників щодо відмивання коштів та фінансування тероризму. Розробники методології побудови Базельського індексу протидії відмивання грошей застерігають, що хоча індекс і забезпечує певне кількісне вимірювання діяльності з відмивання коштів та фінансування тероризму, його неможна розглядати як відправний пункт для формування рекомендацій. Для цього необхідно скористатися складовими – суб-індикаторами та провести більш детальний аналіз ситуації у кожній окремій країні. Проте слід зауважити, що аналогів Базельського індексу протидії відмивання грошей поки що не існує. Навіть Звіти ФАТФ щодо взаємного оцінювання діяльності країн з протидії відмивання коштів не випускаються щорічно. Дані щодо Базельського індексу протидії відмивання грошей у окремих країнах світу подано в табл. 5.

Дані табл. 5 показують, що Україна у 2017 році посідає 52 місце серед 146 країн, представлених у рейтингу Базельського індексу протидії відмивання грошей. До країн з найменш сприятливими умовами для легалізації злочинних доходів у 2017 р. віднесено, індекс яких не перевищує відмітки 4,0.

Інформацію щодо факторів географічного ризику відмивання злочинних доходів можна і слід використовувати при здійсненні банком операцій клієнтів. По-перше, на законодавчому рівні можна закріпити перелік країн, які мають критичний (найвищий) рівень географічного ризику щодо відмивання коштів та заборонити на певний час здійснення будь-яких банківських транзакцій з ними або завжди привласнювати операції високий ступінь ризику та ініціювати її поглиблений аналіз. Так, якщо скористатись даними 2017 року щодо Базельського індексу протидії відмивання грошей (табл. 5), то такими країнами можуть бути: Іран (значення індексу 8,6), Афганістан (8,38), Гвінея-Бісау (8,35), Таджикистан (8,28), Лаос (2,28), Мозамбик (8,08), Малі (7,07), а також Уганда, Камбоджі, Танзанія, Кенія, Ліберія, М'янма, Непал, Буркіна Фасо, Парагвай та Гаїті, індекс протидії відмивання коштів яких перевищує 7,5. Такий жорсткий підхід пропонується оскільки, ще у Звіті 2012 року ФАТФ зазначено, що «одна третина з усіх банків, включених у контрольну групу, були готові йти на дуже високий ризик ймовірності відмивання грошей за умови невеликого ризику безпосередньо для їх репутації, наприклад, якщо майно нібито корумпованого діяча здавалося цілком надійним і безпечним»². Отже, щоб скоротити час на ухвалення рішення щодо операції, доцільно, ґрунтуючись на рейтингах згідно з відповідними індексами, запровадити розширений перелік країн, з якими операції просто заборонені.

¹ Basel Anti-Money Laundering (AML) Index 2012-2017. <<https://index.baselgovernance.org>>.

² FATF Report. Specific Risk Factors in the Laundering of Proceeds of Corruption: Assistance To Reporting Institutions, June 2012.

**Базельський індекс протидії відмиванню грошей (Basel Anti-Money Laundering Index)¹
та рейтинг за цим індексом окремих країн світу у 2012 та 2017 роках**

Країна	2012		2017		Зміни індексу за 5 років
	Індекс	Рейтинг	Індекс	Рейтинг	
Іран	8,57	1	8,60 (max)	1	0,35
Афганістан	Немає даних		8,38	2	–
Гвінея Бісау	Немає даних		8,35	3	–
Таджикистан	Немає даних		8,28	4	–
Гаїті	8,16	4	7,50	17	-8,09
В'єтнам	6,83	22	7,44	18	8,93
Ємен	7,32	14	6,80	37	-7,10
Туреччина	5,99	58	6,65	43	11,02
Україна	6,62	36	6,52	52	-1,51
Росія	5,66	79	6,22	64	9,89
Молдова	5,93	63	5,43	92	-8,43
Швейцарія	5,78	71	5,15	102	-10,90
Польща	4,74	119	4,50	130	-5,06
Канада	5,00	110	5,14	103	2,80
Ізраїль	Немає даних		4,25	137	–
Швеція	3,50	141	4,25	138	21,43
Нова Зеландія	3,82	139	3,91	142	2,36
Болгарія	4,24	131	3,87	143	-8,73
Естонія	3,28	143	3,83	144	16,77
Литва	Немає даних		3,67	145	–
Фінляндія	3,59	140	3,04 (min)	146	-15,32
Норвегія	2,36	144 (min)	Немає даних		–

Другим напрямком визначення та аналізу факторів легалізації злочинних доходів є клієнтські фактори, тобто характеристики клієнта, що можуть вказувати на здійснення ним такої протиправної діяльності. Звіти та Рекомендації ФАТФ виокремлюють такі основні фактори: вид діяльності для юридичної особи та сфера основної зайнятості фізичної; мета відкриття рахунків; бенефіціарні власники юридичної особи.

Щодо виду діяльності юридичних осіб, то у сфері підвищеного ризику клієнти банків, що функціонують у сфері приватизації майна, державних закупівель, масштабних інфраструктурних проектів, добування корисних копалин, охорони здоров'я, здійснення допомоги з метою розвитку, а також діяльність у секторі безпеки, оборони та військових операцій. Щодо фізичних осіб, то особлива увага має бути приділена операціям, що здійснюються публічними та політичними діячами, у тому числі іноземних держав та чиновниками, а також близькими родичами таких осіб. ФАТФ рекомендує² операції зазначених клієнтів кваліфікувати як такі, що мають високий рівень ризику, спрямовувати їх на поглиблений аналіз та обов'язково повідомляти відповідні органи (для України це Державна служба фінансового моніторингу).

На жаль, Україна має всесвітньо відомий факт і приклад зловживання владою та здійснення на цій основі відмивання коштів на найвищому рівні влади: справа прем'єр-міністра П. І. Лазаренко щодо вивезення капіталу з України набула всесвітнього розголосу, виявлені схеми відмивання ним

¹ Basel Anti-Money Laundering (AML) Index 2012-2017. <<https://index.baselgovernance.org>>.

² *The FATF Recommendations: International Standards on Combating Money Laundering and the Financing Terrorism and Proliferation* / Adopted by The FATF Plenary in February 2012, updated June 2017.

коштів слугують прикладом у Звіті ФАТФ 2012 року. П. І. Лазаренко обіймаючи посаду прем'єр міністра України упродовж 14 місяців (з травня 1996 року по липень 1997 року) викрав за оцінкою експертів ООН і Світового банку близько 200 млн., а за оцінкою українських експертів 320 млн. доларів США, незаконно переказав їх до Сполучених Штатів. Федеральний суд штату Каліфорнія визнав П. І. Лазаренка винним, проте було доведено викрадення суми 114 млн. доларів, які влада США змогла повернути до України.

Високий ризик мають операції юридичних осіб у складі власників яких є політичні діячі, чиновники (хоча у більшості країн це суворо заборонено), близькі родичі зазначених категорій клієнтів, або їх довірені особи (представники інтересів, компанії-розпорядники статків, родичі, що є резидентами інших країн). Осіб, що кінець-кінцем насправді володіють та керують підприємством прийнято називати бенефіціарними власниками юридичної особи. Ознаками таких юридичних осіб ФАТФ¹ визначив:

- корпоративні підприємства з багаторівневою, заплутаною або необґрунтовано складною організаційною структурою, наприклад, підприємства, право володіння та управління якими належить іншим підприємствам, особливо, якщо власник зареєстрований у іншій країні;

- наявність істотної участі у володінні осіб, що згідно з чинним законодавством не зобов'язані застосовувати заходи щодо ПВК/ФТ;

- участь підставних осіб, які мають зв'язок з клієнтами підвищеного ризику (кримінальні особи, урядовці, політичні діячі).

Бенефіціарні власники обов'язково мають бути встановлені, а операції таких клієнтів банків мають підлягати поглибленому аналізу.

Мета відкриття рахунків (або їх функціональне призначення) публічних та політичних діячів, чиновників та осіб, що з ними пов'язані має важливе значення у разі відкриття рахунків за межами резидентності (юрисдикції) країни. У зв'язку із цим 10-ті Рекомендації ФАТФ² наполягають на тому, щоб банки не відкривали рахунки зазначеним клієнтам без наявності законної підстави та належного пояснення їх призначення. Валютне законодавство України, зокрема забороняє відкриття рахунків за межами України без отримання індивідуальної ліцензії НБУ.

Третьою групою факторів легалізації злочинних доходів, що зазначена у документах ФАТФ³, є сукупність факторів, пов'язаних безпосередньо з операціями банків та використовуваними фінансовими інструментами. Особливої уваги потребують анонімні операції (в Україні заборонені законодавством); операції з готівкою та банківські електронні перекази, а також операцій з криптовалютами, оскільки вони поєднують ознаки анонімності, неконтрольованості, високої швидкості переміщення цінностей.

Показниками, що можуть відображати наявність та суттєвість впливу продуктивних факторів на процеси протидії відмиванню коштів, можуть бути: обсяги грошової маси в готівковій формі; питома вага готівкової грошової маси у ВВП; частка готівкової грошової маси у загальному обсязі грошей всередині країни; обсяги готівкових банківських транзакцій; частка готівкових банківських транзакцій у загальному обсязі транзакцій; задекларовані громадянами залишки коштів у гаманцях криптовалют.

Дані табл.6 показують, що в Україні обсяг готівки в обігу впродовж 2006-2016 років перевищує 84 %, що є надвисоким показником у порівнянні з провідними Європейськими країнами. Шоста частина ВВП перебуває в готівковій формі, а третина операцій банків здійснюється з готівкою або в готівковій формі, що може сприяти як тінізації економіки, так і процесам відмивання злочинних доходів.

Щодо обсягів готівкових операцій поза банківською системою і так званої нелегальної готівки, то за даними в.о. голови НБУ станом на липень 2017 року обсяги її сягали 300 млрд. грн., що становить 87 % від загального обсягу готівки випущеної у обіг.

¹ *FATF Report. Specific Risk Factors in the Laundering of Proceeds of Corruption: Assistance To Reporting Institutions*, June 2012, 22.

² *The FATF Recommendations: International Standards on Combating Money Laundering and the Financing Terrorism and Proliferation / Adopted by The FATF Plenary in February 2012, updated June 2017.*

³ *FATF Report. Specific Risk Factors in the Laundering of Proceeds of Corruption: Assistance To Reporting Institutions*, June 2012.

Показники, що характеризують обіг готівки в Україні*

Рік	Готівкові кошти, випущені в обіг, млн. грн.	Частка готівкових коштів у грошовій базі, %	Частка готівкових коштів у ВВП, %	Обсяг готівки в банках, млн. грн.	Обсяг грошової маси в банках України, млн. грн.	Частка готівкових операцій банків, в загальному обсязі, %
2006	82133	84,49	15,09	н/д	н/д	н/д
2007	122470	86,31	16,99	н/д	н/д	н/д
2008	167538	89,75	17,67	154759	515727	30,01
2009	170536	87,47	18,67	157029	487298	32,22
2010	200092	88,66	18,54	182990	597872	30,61
2011	209565	87,36	16,12	192665	685515	28,11
2012	222786	87,27	15,86	203245	773199	26,29
2013	261870	85,26	17,87	237777	908994	26,16
2014	304811	91,48	19,21	282947	956728	29,57
2015	308237	91,74	15,50	282673	994062	28,44
2016	341059	89,38	14,31	314392	1102700	28,51

* складено автором на основі даних^{1 2}

Висновки. Узагальнення отриманих результатів дослідження щодо визначення факторів легалізації злочинних доходів, показників, за допомогою яких ці фактори можна виміряти, оцінити та проаналізувати, подані в табл. 7.

Дані табл. 7 показують, що окрім визначених звітами і стандартами ФАТФ трьох груп факторів відмивання коштів та фінансування тероризму слід виділити такі підгрупи: економічні, політичні та нормативно-правові у групі факторів країни; фактори, пов'язані з юридичними особами, і фактори, пов'язані з фізичними особами у складі клієнтських факторів; операції в межах легальної економіки та операції поза її межами. Серед показників, за допомогою яких можна оцінити та проаналізувати фактори легалізації злочинних доходів, є як узагальнені індикатори (індекси) – Індекс якості державного управління, Індекс сприйняття корупції, Індекс нестабільності країни, Індекс верховенства права, Індекс фінансової прозорості, Базельський індекс протидії відмиванню грошей, так і часткові абсолютні й відносні показники, як то: готівкові кошти, випущені в обіг, частка готівкових коштів у грошовій базі, частка готівкових коштів у ВВП, обсяги тіньової економіки, середньомісячна заробітна плата «у конвертах», рівень тіньової економіки: відсоток від ВВП тощо.

Аналіз фактичних даних, зазначених у табл. 7 показників показав, що Україна належить до групи країн з підвищеним ризиком відмивання коштів та фінансування тероризму: економіка характеризується високим рівнем тінізації, дуже високим відсотком готівки в обігу та готівкових операцій банків, низьким рівнем доходів населення, значною кількістю і участю чиновників в економічних процесах. Основними рекомендаціями, що доцільно впровадити в Україні для зниження рівня ризику ВК/ФТ є: заборона здійснення транзакцій з країнами та резидентами країн, Базельський індекс протидії відмиванню грошей яких має найвищі значення (понад 7,5 з максимально можливих 10); встановити високі штрафи для банків у разі виявлення здійснення ними операцій з клієнтів, які за визначеними ознаками, слід віднести до високоризикованих з точки зору ВК/ФТ, законодавчо закріпити застосування заходу відкликання ліцензії банків у разі систематичного порушення банківської установою діючого законодавства щодо фінансового моніторингу.

¹ Грошово-кредитна та фінансова статистика: Показники грошово-кредитної політики Національного банку України: грошова база. <https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1>.

² Грошово-кредитна статистика: огляди фінансових корпорацій: грошові агрегати та кореспондуючі статті Огляду депозитних корпорацій. <https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1>.

Фактори легалізації злочинних доходів та показники, що їх характеризують

<i>Назва групи факторів</i>	<i>Назва підгрупи факторів</i>	<i>Назва фактору</i>	<i>Показники вимірювання</i>			
1	2	3	4			
Географічні	Економічні	Рівень доходів населення країни	Середньомісячна заробітна плата	Базельський індекс протидії відмиванню грошей		
			Середньорічна заробітна плата			
			ВВП на душу населення			
		Наявність та обсяги неофіційних доходів або наявність та обсяги тіньової економіки	Середньомісячна заробітна плата «у конвертах»		Рівень тіньової економіки: відсоток від ВВП	Обсяги тіньової економіки
		Результати роботи системи фінансового моніторингу	Кількість повідомлень про операції, що підлягають фінансовому моніторингу			
	Політичні	Якість державного управління, у тому числі наявність та обсяги корупції	Індекс якості державного управління			
			Індекс сприйняття корупції			
	Нормативно-правові	Ліберальне державне регулювання	Індекс верховенства права			
			Недосконалість системи фінансового моніторингу		Рівень фінансової прозорості	
Відмові керівництва країни від співпраці щодо протидії відмиванню коштів						
Клієнтські	Фактори юридичних осіб	Вид діяльності	Якісний показник: юридичні особи, що працюють у сфері приватизації майна, державних закупівель, масштабних інфраструктурних проектів, добування корисних копалин, охорони здоров'я, здійснення допомоги з метою розвитку секторі безпеки, оборони та військових операцій			
		Бенефіціарні власники	Якісний показник: юридичні особи, у складі власників яких є політичні діячі, чиновники, близькі родичі зазначених категорій клієнтів, їх довірені особи (представники інтересів, компанії-розпорядники статків, родичі, що є резидентами інших країни)			
	Фактори фізичних осіб	Сфера основної зайнятості	Якісний показник: публічні та політичні діячі, у т. ч. іноземних держав, чиновники, їх близькі родичі			
		Мета відкриття рахунків	Кількість чиновників в державі			
			Кількість клієнтів банку з особливим статусом			
			Якісний показник: має бути законодавчо дозволена та підтверджена відповідним дозвільним документом, наприклад, індивідуальною ліцензією, причина відкриття рахунків за межами країни			

1	2	3	4
Операційні або продуктові	Операції в межах легальної економіки	Обсяги обігу готівки в країні	Готівкові кошти, випущені в обіг Частка готівкових коштів у грошовій базі Частка готівкових коштів у ВВП
		Обсяги готівкових операцій банків	Обсяг готівки в банках Частка готівкових операцій банків, в загальному обсязі
		Наявність анонімних операцій в банках	Заборонені в Україні
		Наявність операцій з криптовалютами	Здекларовані громадянами залишки коштів у гаманцях криптовалют
	Операції поза межами легальної економіки	Обсяги обігу нелегальних готівкових коштів в країні	Обсяги нелегальних готівкових коштів Частка нелегальних готівкових коштів у грошовій базі Частка нелегальних готівкових коштів у ВВП
		Обсяги готівкових операцій з нелегальними коштами в країні	Співвідношення операцій з нелегальними готівковими коштами та обсягів готівки в банках Співвідношення операцій з нелегальними готівковими коштами та обсягів грошової бази країни Співвідношення операцій з нелегальними готівковими коштами, про які відомо контролюючим органам, та ВВП
		Наявність операцій з криптовалютами	Недекларовані громадянами залишки коштів у гаманцях криптовалют

References:

1. FATF Report. Specific Risk Factors in the Laundering of Proceeds of Corruption: Assistance To Reporting Institutions, June 2012. <<http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Specific%20Risk%20Factors%20in%20the%20Laundering%20of%20Proceeds%20of%20Corruption.pdf>>.
2. McCarthy, Niall. (2017, February, 09). The Countries with The Largest Shadow Economies [Infographic]. *Forbs*. <<https://www.forbes.com/sites/niallmccarthy/2017/02/09/where-the-worlds-shadow-economies-are-firmly-established-infographic/#5bc8703b742c>>.
3. Schneider, F., Buehn, A., Montenegro, Claudio E. (2010). Shadow Economies All over the World. New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007. *Poverty and Inequality Team, Development Research Group, and the Human Development Economics Unit, Europe and Central Asia Region, July 2010*. <<http://documents.worldbank.org/curated/en/311991468037132740/pdf/WPS5356.pdf>>.
4. Schneider, Friedrich, und IAW (2017). *IAW: Prognose zur Entwicklung der Schattenwirtschaft 2017, Pressemitteilung des IAW*. <<http://www.iaw.edu/index.php/aktuelles-detail/622>>.
5. Corruption Perceptions Index 2016. <https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016>.
6. Failed States Index. <<http://fundforpeace.org/fsi/excel>>.
7. World Justice Project: Rule of Law Index. <<https://worldjusticeproject.org/our-work/wjp-rule-law-index/wjp-rule-law-index-2016>>.
8. World Justice Project: Rule of Law Index: Previous Editions. <<https://worldjusticeproject.org/our-work/wjp-rule-law-index/previous-editions-wjp-rule-law-index>>.
9. Basel Anti-Money Laundering (AML) Index 2012-2017. <<https://index.baselgovernance.org>>.
10. The FATF Recommendations: International Standards on Combating Money Laundering and the Financing Terrorism and Proliferation / Adopted by The FATF Plenary in February 2012, updated June 2017. <<http://www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/fatf-recommendations.html>>.
11. Hroshovo-kredytна та фінансова статистика: Pokaznyky hroshovo-kredytной polityky Natsionalnoho banku Ukrayiny: hroshova baza [Monetary and financial statistics: National Bank of Ukraine Monetary police indexes: money base]. <https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1>. [in Ukrainian].
12. Hroshovo-kredytна статистика: ohlyady finansovykh korporatsiy: hroshovi ahrehaty ta koresponduyuchi statti Ohlyadu depozytnykh korporatsiy [Monetary and financial statistics: financial corporations report. Money aggregates and correspondent accounts of financial corporations]. <https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1>. [in Ukrainian].